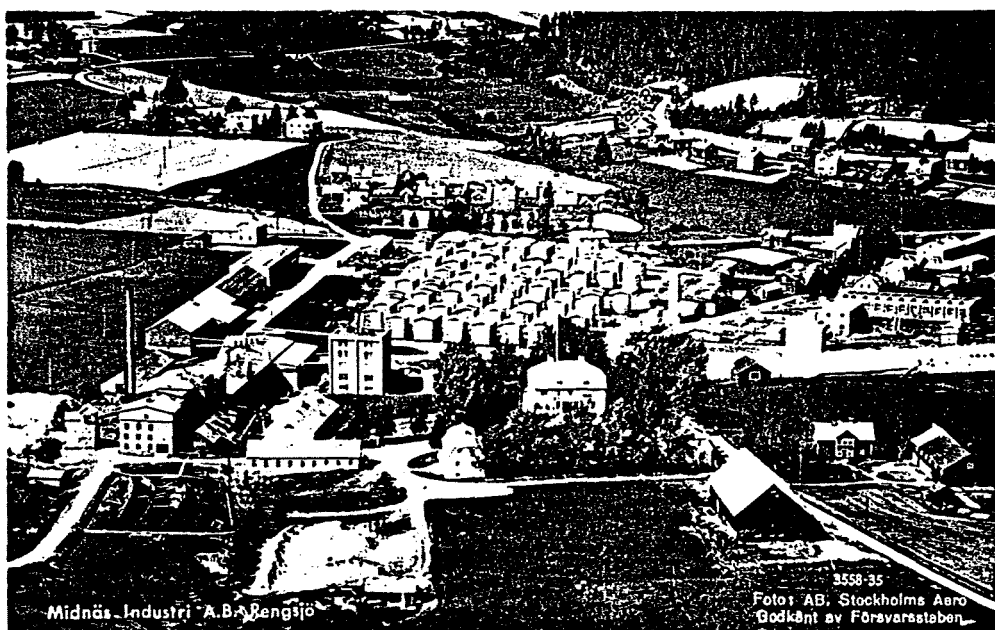

Midnäs, fabriken i byn

Urban Larsson jk 93/97

Midnäs Industri A.B. Bengsjö

3558-35
Foto: AB, Stockholms Aero
Godkänt av Förvarerastaben

Inledning

Denna essä i skogshistoria behandlar ett stycke industrihistoria. Det är ett försök att skildra en träindustris uppkomst och försvinnande sett ur ett lite mindre perspektiv. Företaget jag valt att studera benämndes, vid tiden för nedläggningen 1968, Midnäs Industriaktiebolag. Verksamheten bedrevs i den dåvarande kommunen Rengsjö, 12 km öster om Bollnäs, Hälsingland.

För att få en bakgrund till företagets utveckling efter 1929 får vi gå tillbaka till 1910-talets USA där man började tillverka porösa träfiberskivor industriellt. Under 1920-talet började man även att producera hårda skivor baserade på den då uppfunna Mason-processen. (Anon, 1977). Mason-metoden innebär att man frilägger vedfibrerna genom högt ångtryck följt av snabb expansion. De frilagda vedfibrerna kan sedan formas till ark, dvs träfiberskivor. Under början av 1930-talet utvecklade den svenske ingenjören Arne Asplund defibratorn. Denna metod blev den vanligaste metoden i Sverige och den bygger på en kombination av ångtryck och mekanisk malning, den sk Defibratormetoden. (Anon, 1971).

Bland annat pga Asplund-metoden blev Sverige en av de största producenterna i världen, endast USA var större. I början på 1970-talet gick dock Sovjet upp på andra plats. Året 1977 producerades 700.000 ton träfiberskivor inom landet. (Anon, 1977). Med undantag för vissa år har dock den totala produktionen i Sverige sjunkit stadigt sedan 1965 för att 1991 ligga på en nivå på ca 169.000 ton. (Anon, 1993). Några frågor som jag skall beröra är följande: Varför upphörde verksamheten?, Hur stor betydelse hade fabriken för byn? och Hur omfattande var verksamheten?

Material och metoder

Eftersom industrirörelsen var relativt liten, sett ur nationell synvinkel, har det knappt funnits någon publicerad litteratur som direkt berör fabriken. Det som finns har varit rent allmänna fakta kring träskivebranschen. De fakta som berör själva fabriken har inhämtats till stor del, antingen muntligen genom hembygdsföreningen i Rengsjö eller genom tidigare ej publicerat material. Om inget annat anges så bygger texten på sådant material. Källorna redovisas dock utförligt i litteraturförteckningen. Det bör betonas att många uppgifter som redovisas bygger på enskilda personers berättelser och de förhållanden som rådde vid fabriken speciellt under åren 1951-52.

Tiden före 1928

Platsen där Midnäsfabriken senare skulle ligga heter Höjen sedan lång tid tillbaka. Från början fanns ett antal vattenverk såsom kvarnar, linskäktar och dylikt på platsen. Skäktarna hade 32 delägare. Första årtalet som finns nämnt är 1895 då ett tegelbruk stod på platsen. Grundare till detta var hemmansägaren och sedermera disponenten Anders Jonsson. 1905 byggdes den första sågen och fram till 1912 innehöll rörelsen tegelbruk, sågverk med hyvleri, snickerifabrik, takspånstillverkning och en tröskverksfabrik. Sågverket benämndes förmodligen Höjens ångsåg. (Ohlsson, 1984). 1907 byggdes en disponentvilla ovanför fabriksområdet.

Den 27 november 1911 invaldes Anders Jonsson och två andra rengsjöbor i styrelsen för Rönninge sågverksaktiebolag i grannbyn Trönö. Ytterligare rengsjöbor tillkom under 1918 och Anders Jonsson utsågs till ordförande för bolaget. Värt att notera är att ungefär samma rengsjöbor förekommer i ledningen för Rönninge såg som i företaget Rabo-Rönninge AB, bidat 7 år senare, år 1918!. (Ohlsson, 1984). Den nya ledningen från Rengsjö byggde nu om sågen från vattendrift till ångdrift pga problem med vattenföringen. Sågen fick nu en fristående hyvel som dock brann 1921. Även en tjärfabrik uppfördes, men kom aldrig i drift. Anledningen till rengsjö-böndernas intresse för Rönninge-sågen var att många av dem hade sina skogar belägna närmare Trönö än Rengsjö. Sågen brann 1919. (Ohlsson, 1983).

ANDERS JONSSONS FABRIKSANLÄGGNINGAR FÖRE BRANDEN 1912.

Från höger ser man maskinhuset, sågverket som hade två ramar, snickeriverkstaden, kvarnen med två par stenar. I förgrunden ligger tegelbruket och kolningskasernen, samt en kolmila. På hösten 1912 brann fabriksbyggnaderna ner till grunden, men Anders Jonsson byggde upp dessa omgående. Tegelbruket upphörde, liksom även kvarnrörelsen. I bakgrunden ser man Villan, som byggdes 1907, samt ladugården. Fotografen är okänd.

1912 inträffade dock en brand i Rengsjöfabriken och hela fabriksanläggningen brann ned, den byggdes dock upp året därpå varvid man startade på nytt med sågverk, en liten mekanisk verkstad och en kvarn för ortens husbehovsmalning. Tegelbruket var nu ett avslutat kapitel.

1916 började man med en intressant tillverkning - man gjorde bilar!. Modellen fick namnet "Lilleputt". Karossen gjordes i Rengsjö och motorerna köptes, bla för Anders Jonsson till Amerika 1919 för att försöka köpa motorer från Detroit, det är dock oklart om han lyckades. En annan produkt man tillverkade var motorslädar. Värt att notera är att företaget förhandlade med personer, som skulle följa med Sir Ernest Shackleton på hans sydpolsexpedition, om leverans av motorslädar. Affären blev emellertid aldrig av. 1920 flyttades biltillverkningen till Bollnäs.

År 1918 bildades Rabo-Rönninge AB, vars verksamhet skulle ha som mål "att förvärva och/eller uppföra fabriker för förädling av skogsprodukter, idka handel därmed samt därmed förenlig verksamhet". Anders Jonsson satt i bolagets styrelse. Företaget gjorde dock anseliga förluster på exportaffärer och den 24 december 1921 försattes bolaget i konkurs. Någon gång vid denna tid registrerade Anders Jonsson en firma tillsammans med en bankkamrer från Bollnäs, Bo Bellander. De kallade sin rörelse för Firma Jonsson & Bellander. Ett annat bolagsnamn som dyker upp under början på 1900-talet är Anders Jonsson & Co. De två ovan nämnda bolagen hade bägge disponent Jonsson som företagsledare. (Ohlsson, 1984).

Under åren 1924-26 arrenderades Tygstasågen i grannbyn Trönö av Firma Jonsson & Bellander i Rengsjö för en avgift av 500 kr om året. I samband med att arrendet sades upp, avskrevs en fordran på Rengsjö-bolaget på 342,32 kr. Tygsta-sågen var utrustad med en ram och ett kantverk, och maskineriet drevs av vattenkraft. Kapaciteten var ca 300 standards per år vilket motsvarar ca 1400 m³ sågad vara. (Ohlsson, 1983). 1925 inköptes Hölesågen som låg vid Hölesjöns strand, Rengsjö socken. Det förekommer endast sporadiska uppgifter om verksamheten där, bla brann sågen 1933 och under andra världskriget lär det ha producerats gengaskol på platsen.

1927 förvärvade Anders Jonsson en såg vid Ljusnans utlopp i sjön Bergviken, Segersta socken. Platsen kallades Midnäs. Tidigare ägaren använde namnet Midnäs Trävaruaktiebolag och dess ångsåg hade brunnit 1923. Sågen återuppbyggdes men driften återupptogs aldrig, istället trädde bolaget i likvidation. Ryktet berättar att det berodde på motsättningar mellan företagare och arbetare, (Ohlsson, 1984). Sågen drevs en tid av Anders Jonsson men tyvärr är förhållandena kring etableringen i Midnäs något oklar. En uppgift säger att driften lades ned 1929 pga diverse konflikter.

Midnäs-epoken

Den 17 oktober 1928 registrerades firman Midnäs Nya Trävaruaktiebolag med sitt huvudsakliga säte i Rengsjö socken. Enligt handelsregistret var syftet: "till ändamål att, efter inköp av den egendom, som tillhört Midnäs Trävaruaktiebolag i likvidation, samt nyuppförd såg, idka sågverksrörelse ävensom driva handel med skogar och trävaror".

År 1929 började Anders Jonsson tillsammans med sin bror Jonas Jonsson experimentera med olika metoder att sönderdela sågverksavfall till fibrer. Brodern Jonas hade varit över till USA och på plats studerat bla Mason-processen. Tillsammans med några medarbetare konstruerade de bägge bröderna ett slipverk för mekanisk sönderdelning av sågverksavfall till vedfibrer. Samma år byggdes en fabrik som stod färdig våren 1930. Denna anläggning var en av de första i sitt slag i Sverige. Fabriken var tyvärr i trä och en söndag i augusti, efter 3 månaders drift, brann den ned. Anläggningen var lågt försäkrad men bröderna började att bygga en ny fabrik, denna gång i tegel, trots stora ekonomiska förluster. Samtidigt runt 1930 lade företaget ned sågverket i Segersta och verksamheten koncentrerades till Rengsjö. 1932 startade fabriken på nytt och under 30-talet utvecklades tillverknigen, bla köptes en ny torrpress från Tyskland. De tillverkade produkterna skulle naturligtvis ha ett produktnamn och företaget valde "Jonit" efter grundarna bröderna Jonsson. Detta gick dock inte eftersom det redan fanns ett

liknande namn, nämligen "Unite" eller "Unitex" som tillverkades av AB Scharins Söner, Klemensnäs. (Anon, 1977). Namnet "Jonit" lever dock kvar ännu i bygden. Bolaget fick istället anta namnet "Fibrex" på sina träfiberskivor.

MIDNÄS INDUSTRIAKTEBOLAG RENGSJÖ

Fabriken byggdes ut under flera perioder, bla byggdes en verkstadsbyggnad 1937. År 1938 tog Anders Jonssons son John R Jonsson över verksamheten. Disponent Jonsson hade även två söner till som var inblandade i verksamheten, nämligen Conrad som var kamrer och Arne som fungerade som fabrikschef. Under krigsåren producerade fabriken för fullt och Fibrex-skivor lagrades överallt i lador runt om i bygden. När sedan freden kom såldes hela lagret till Danmark!

I Hälsingerunor 1984 skriver K. Ohlsson att i 1943 års styrelse ingick bla John R Jonsson som var ingenjör och tillika vd för företaget.

Övriga som ingick i styrelsen var: Bankdirektör och tillika ordförande E.G Stenberg

Landsfiskal E.G Björn

Förvaltare H. Freudenthal

Bruksförvaltare W.E Freudenthal

Driftsingenjör och fabrikschef var H. Sörman

Namnet ändrades 1946 till Midnäs Industriaktiebolag och förblev därefter oförändrat till företagets upphörande. Företaget satsade på träfiberskivor med lackerad yta för inredningssnickerier och byggde 1951 en anläggning för framställning av Lackboard", satsningen blev emellertid ingen framgång. 1951 blev företagets bästa år att jämföra med 1952 som blev det sämsta året!. Som exempel kan tas exportpriserna till Australien som halverades mellan dessa år!. Under 1952 uppfördes även ett nytt pannhus som eldades med inköpt flis. Redan från början kördes fabriken i 3-skift och den årliga produktionen under de första åren uppgick till ca 1.500 ton. Under det mörka året 1952 producerades 17.000 ton varav 12.000 ton hårda träfiberplattor och 5.000 ton porösa träfiberplattor. Tillverkningen omfattade nu hårda, halv hårda, porösa och specialbehandlade träfiberskivor ("Chermotex"), bla med arsenik mot termitangrepp för export till Afrika. Av försäljningen stannade 50 % inom landet och resterande andel såldes via agenter världen över. Sågverksdelen producerade sågade och hyvlade trävaror som till 50 % gick på export.

Tillverkningsprocess

Processen skedde helt mekaniskt och man använde sig av två olika sorters fibermassa för skivframställningen, nämligen slipmassa och defibrörmassa. Tillverkningen var uppdelad på två linjer, dels hårda och halvhårda och dels porösa tillverkningen. Den senare innehållande mera slipmassa samt lim. Andra moment som skiljde de olika sortimenten var pressningen och torkningen.

Sågverket

Under hela perioden från 1913 hade sågverket varit i stort sett oförändrat, dock med förnyad maskinutrustning. 1952 bestod den av två sågramar med tillhörande kantverk och en hyvelmaskin. Årsproduktionen varierade mellan 1000-2000 standards dvs mellan 4670-9340 m³ sågad vara. Samma år påbörjades byggnation av ett såghus, skilt från wallboardfabriken, nere vid en intilliggande sjö. Den nya sågen stod färdig 1956. Utrustning från den gamla sågen flyttades över och kompletterades med ett matningsbord, inköpt från Norrsundet. I anslutning till det nya såghuset fanns även en barkanläggning. Maskinen var en sk Åström-maskin som bestod av fyra stycken kedjor i en trumma. Dessa kedjor roterade runt stocken och barkade på så sätt ca 300-350 stockar i timmen. Stockarna flisades sedan och flisen transporterades sedan till fabriken.

Vad beträffande produktionen i den nya sågen råder lite osäkerhet. Under perioden 1950-54 fanns det endast 4 st inlandssågverk i Gävleborgs län med en årsproduktion över 10.000 m³. Dessa var Östernäs i Ljusdal, Bollnäs Trävaru AB i Bollnäs, SKF:s såg i Hofors och Midnäs Trävaruaktiebolag i Rengsjö (i litteraturen kallad Höjens sågverk). (Haraldsson & Isacson, 1981).

Råvarubehov

Råvaran för träfiberframställningen utgjordes av massaved och sågverksavfall. I sågverket sågades både gran och tall. Det årliga råvarubehovet 1952 var ca 2.000.000 flottningskubikfot, översatt i kubikmeter blir det ca 56.600 m³. Detta innefattade råvara till både boardframställningen och sågen. Upptagningsområdet för virke utgjordes av ett område med 5 mils radie från fabriken räknat. Eftersom fabriken inte låg vid någon flottled och närmaste järnväg låg 1,5 mil västerut i Bollnäs, var man beroende av fungerande lastbilstransporter. Bolaget hade även en omfattande virkeslagring i olika sjöar runt om i kommunen, i väntan på vidaretransport till fabriken. På grund av vattenlagringen räknade man alltid med en förlustandel på 1-2 %, eftersom en del virke alltid sjönk.

Bolaget hade ingen större andel egen skog utan var helt beroende av externa virkesköp. Virkesinköpen ombesörjdes av skogsavdelningen som bestod av en skogsinspektör och ett antal skogsvaktare. 75 % av råvarubehovet tillgodosågs genom inköp av avverkningsrätter, resterande kvantitet täcktes genom leveransköp mestadels från skogsägareföreningen.

I hembygdsboken Hälsingerunor från 1984 skriver K. Ohlsson att det rådde konkurrens om råvaran bla på grannbyn Trönös skogar. Här verkade nämligen de stora skogsbolagen Bergvik-Ala, Ljusne-Woxna och Marma-Långrör. Många bybor arbetade åt bolaget under vintrarna som huggare och körare. Skogsvaktarna övervakade

arbetet och rapporterade var fjortonde dag till skogsavdelningen hur mycket som avverkats. Intumningen av virket sköttes av bolagets egna tummare som erhållit licens från Virkesmättningsföreningen eller av Virkesmättningsföreningens egna tummare. 1966 började företags lönsamhet att sjunka. Främsta orsaken var kraftigt ökade lönekostnader och pressade priser på de färdiga skivprodukterna.

Lönsamhetsproblemen sammanföll i stort med en allmän produktionssänkning i branschen samma år. Samtidigt hade produktionen koncentrerats till allt färre och större enheter. From 1968 sjönk efterfrågan framförallt på exportmarknaderna. Denna minskning fortsatte ända till 1975. (Anon, 1977).

Andra orsaker till de ekonomiska trångmålen var en reparation på pressen för 1/2 miljon, ökade miljökrav som medförde byggande av reningsverk och slamavskiljning. Det hade även blivit svårare med råvaruförsörjningen. Allt detta sammantaget medförde att Midnäs Trävaruaktiebolag gick i graven den 8 juni 1968 efter 73 år. Rörelsen drevs vid tidpunkten för nedläggningen av Anders Jonssons tre söner: John, Arne och Conrad Jonsson. Sågverket levde dock kvar i ungefär två år till. Under denna tid hyrdes anläggningen av skogsägareföreningen Mellanskog och man sågade sk "Tysktimmer". Färdigprodukten var okantat virke för export till Tyskland. Mellanskog flyttade sedan verksamheten till Skästra sågverk i Järvsö. När sågningen på Midnäs sedan upphörde såldes sågramarna till Finland.

Idag (1996) förekommer en mängd småindustrier på platsen. En del byggnader är rivna, bla sprängdes den 47 m höga fabriksskorstenen den 22 mars 1984. Sprängningen klargjorde definitivt att fabriksperioden var till ända. I det gamla såghuset finns idag en plastindustri, försvaret har gjort själva fabriksdelen och verkstaden till mobiliseringsförråd. Vid platsen för det gamla pannhuset står en lokal som inrymmer ett plåtslageri. I den gamla "Lackboarden" huserar ett företag som tillverkar sophanteringsutrustning. I fabriksens och byns gamla brandstation håller en billackeringsfirma till.

Hur stor betydelse hade då fabriken för själva kommunen?

Om man tittar i Svensk uppslagsbok från 1952 så står där skrivet om Rengsjö bla: "1.904 invånare. Kommunen har en del träindustri, den största Midnäs Industriab. (Aktiekapital 600.000 kr, 250 arbetare) med sågverk, hyvleri och wallboardfabrik i Höjen."

Om man skall försöka sig på en liten jämförelse beträffande sysselsättningen så utgjorde 1952 års arbetsstyrka 13 % av kommunens invånare. Enligt nedskrivna anteckningar (L.Larsson) uppgick arbetsstyrkan, när den var som störst till ca 400 personer, inklusive de som jobbade i skogen på vintrarna. Om vi antar ungefär samma invånarantal vid det tillfället, så utgjorde arbetsstyrkan hela 21 % av kommunens invånarantal!. Vid tiden för nedläggningen arbetade runt 90 personer vid fabriken. Enligt muntliga uppgifter skapades en del ersättningsjobb på Korsnäs-Marmas fabrik i Bergvik. Hembygdsgården fick även tillgång till viss AMS-arbetskraft och fick nödvändiga arbeten utförda.

När nedläggningen blev ett faktum måste det ha varit ett hårt slag mot kommunen. De flesta hade någon anknytning till "fabriken". Som tidigare nämnts arbetade många på vintrarna i skogen åt bolaget och många drev småjordbruk på sidan om anställningen på fabriken. Många skolungdomar fick alltid möjligheten att arbeta på fabriken under sommarlovet. Det befarades att nedläggningen skulle bli dödsstöten för samhället

Rengsjö. Effekten blev dock ej så stor som många trodde, kanske tack vare närheten till andra orter såsom Bollnäs och Söderhamn. Fortfarande finns dock många spår kvar, i form av byggnader, redskap mm, som tecken på en svunnen epok. Sist men inte minst lever fabrikstiden kvar hos människor runt om i bygden i form av minnen och historier.

Referenser

Opublicerat material

Jonsson, Ulf , R. 1952. *Något om Midnäs Industriaktiebolag, Rengsjö*. Enskilt arbete i företagsekonomi. Högre Tekniska Läroverket. Örebro.

Larsson, L. Minnesanteckningar nedskrivna vid en sammankomst med John R Jonssons bror Conrad Jonsson och dennes brorson Ulf R Jonsson, Arbrå.

Litteratur

Haraldsson, K. Isacson, M. 1981. *Från bondsåg till processindustri*. sid 51-52. Läns museet i Gävleborgs län. Uppsala.

Anon. 1971. *Svensk skogsindustri i omvandling*. Skogsindustriernas Samarbetsutskottsstrukturutredningen, Band 1. Stockholm.

Anon. 1977. *Träfiberskivor(Board)-en grundbok*. Sveriges Skogsindustriförbund. Markaryd.

Anon. 1977. *Sågverksindustri och skivindustri*. Utredning från Statens Industriverk SIND 1977:7. LiberFörlag. Stockholm.

K, Ohlsson. 1983. *Trönös senare sågverkshistoria*. Hälsingerunor, En hembygdsbok 1983. Gästrik-Hälsinge Hembygdsförbund. Malung.

K, Ohlsson. 1984. *Trönös sågverkshistoria under 1920-talet*. Hälsingerunor, En hembygdsbok 1984. Gästrik-Hälsinge Hembygdsförbund. Malung.

Skogsstyrelsen. 1993. *Skogsstatistisk årsbok 1993*. Sveriges officiella statistik. Skogsstyrelsen. Jönköping.

Muntliga

Antikvarie L. Larsson. 1996. Rengsjö Hembygdsförening. Rengsjö.